

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.0:134.2–31

Дмитро Дроздовський
ORCID: 0000-0002-2838-6086

МЕТАМОДЕРНІСТСЬКИЙ РОМАН ЯК МОДЕЛЬ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ МІНЛИВОСТІ Й ЦИКЛІЧНОСТІ ЕСТЕТИЧНИХ ФЕНОМЕНІВ

У статті схарактеризовано метамодерністський роман як модель художнього відображення принципу мінливості та циклічності естетичних феноменів у дискурсі літератури. Розвинуто ідею «колообігу» естетичних явищ, яку сформулював Д.В. Затонський. Проаналізовано, як ця концепція реалізована в літературному дискурсі метамодернізму. На прикладі роману «Атлас хмар» Д. Мітчелла експліковано тенденцію реактуалізації авангардистських прийомів, які адаптовані до сучасних естетичних тенденцій. Порівняно метамодерністські техніки в романі «Атлас хмар» Д. Мітчелла з тенденціями у творчості інших європейських авангардистів (Юра Зойфер та Гюнтер Грасс), що дає можливість простежити загальну літературну карту метамодернізму та його національних варіантів. Окреслено вплив творчості цих письменників на формування жанрових моделей у парадигмі метамодернізму. Визначено, що в метамодерністських романах спостерігаємо синтез різних естетичних традицій, що уможливають нові змістові й наративні структури. Схарактеризовано, що вивчення метамодерністського роману відкриває перспективи для подальших досліджень метажанрового патерну. Проаналізовано тріаду «злочинець» – «жертва» – «попутник», яка слугує соціологічно-культурологічним інструментом для аналізу персонажів «Даницької трилогії». Така модель демонструє принципову неоднозначність статусів героїв, адже та сама особа може виступати як жертва в одній ситуації та злочинець в іншій. Особливу увагу приділено уявній провині, яка активно тематизується в романах трилогії, зокрема у «Бляшаному барабані», підкреслюючи розрив між об'єктивною історією та внутрішнім світом персонажів. Простежено, як мотив провини формує індивідуальні та колективні наративи пам'яті, постаючи механізмом автентичного переживання минулого. Окреслено метамодерністські концепти автентичності. Проаналізовано, як Г. Грасс у романах створює простір, де провинна може бути не лише реальною, а й уявною. Це дає можливість розглядати романи як засоби дезілюзіонування дійсності, що відображають парадокси досвіду. Зокрема, у романі «Атлас хмар» Д. Мітчелла досліджено ідею повторюваного циклу жадаоби влади, що підкреслює безперервність конфліктів в історії.

Ключові слова: метамодернізм, естетичні феномени, циклічність літературного процесу, авангардизм, «Атлас хмар», Д. Мітчелл.

DOI 10.34079/2415-3168-2025-18-33-23-34

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ідея «колообігу» естетичних явищ, яку в українському літературознавстві постулював Д.В. Затонський (2000), знаходить нове підтвердження в літературному дискурсі метамодернізму, зокрема можна говорити про типологічну циклічність певних явищ, як-от вияви авангардистської поезики в романі «Атлас хмар» Д. Мітчелла. Авангардистські техніки (розщеплення наративу, гра з мовними дискурсами й творення штучної мови, пародія та ін.) переживають своєрідне відродження, адаптуючись до сучасних філософських і естетичних потреб, і водночас вони переосмислюються в нових жанрових моделях. Зазначені техніки значною мірою представлені в творчості німецькомовних

письменників ХХ ст. Юри Зойфера та Гюнтера Грасса. Перший осмислює питання ідентичності в антиколоніальному аспекті, другий зосереджує увагу на темі пам'яті та німецькому досвіді Другої світової війни, а Мітчелл розглядає глобальні проблеми людства через призму мультиперспективності та в контексті ніцшеанської теорії «вічного повернення». Зазначені автори розкривають теми метафізичної відповідальності, множинної ідентичності та релігійно-політично-соціальних змін у глобальному суспільстві. Аналіз їх творів в аспекті реактуалізації авангардистських форм допомагає створити загальну картину метамодерністської літератури ХХІ ст., підкреслюючи різноманітність її національних варіантів.

Відповідно до дослідницького припущення, роман «Атлас хмар» Д. Мітчелла демонструє таку тенденцію, поєднуючи уявлення про метанаратив із постмодерністською іронією та авангардистськими техніками реконструкції письма, деконструюючи мову. Роману властиві:

- *мультиперспективність* – роман складається з шести різних історій, які переплітаються між собою. Ця структура дає можливість реципієнтові спостерігати події з різних точок зору (різні точки фокалізації), що підкреслює ідею про те, що жодна історія не є остаточною або єдиноправильною.

- *Інтертекстуальність* – наявні елементи інших різножанрових текстів (відсилання до романів «Мобі Дік» Г. Мелвілла, «Бляшаний барабан» Г. Грасса та ін., описи морських подорожей на кшталт «The Pacific Journal of Adam Ewing» та ін.), що створює багатошарову тканину наративу. Такий прийом водночас відображає авангардистську традицію, коли тексти взаємодіють між собою, формуючи нові значення, часто задля деструкції наявної традиції сприйняття певного явища, художньої мови, літературного канону тощо.

- *Циклічність* – мотиви повторення та циклічності історії (реалізація ніцшеанської ідеї «вічного повернення») репрезентовані в романі. Кожна з історій вказує на те, як минуле впливає на майбутнє, підкреслюючи ідею про те, що людство постійно повторює свої помилки.

Варто наголосити, що зазначені аспекти представлені в метамодерністських творах, зокрема в творчості Д. Фостера Уоллеса, де також репрезентовано мультиперспективність і інтертекстуальність, але в контексті культурних проблем США. У європейських літературах, наприклад, у творчості Гюнтера Грасса, також спостерігається експлікація мотиву циклічності й форми деконструкції наративу, але з акцентом на німецькому історичному контексті в аспекті ревізії травм минулого. З огляду на це мотиви, наявні в його романістиці, є об'єктом осмислення у пропонованій розвідці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метамодерністська література постає об'єктом вивчення в значній кількості сучасних літературознавчих розвідок (Бандровська, 2021; Гребенюк, 2018; Губернатор, 2023; Манюков, 2023; Hallila, Sandbacka, 2024; Kersten, Wilbers, 2018), водночас зв'язки метамодернізму з традиціями авангардистської літератури досі не були об'єктом вивчення.

Метамодернізму властивий осциляційний синтез протилежностей: від експериментування з формою й мовою: “When did it happen?” перетворюється в “Атласі хмар” у мовленні Тімоті Кавендиша на “Ain-dit-hpn” (Mitchell, 2004, с. 354) до рефлексії над людськими станами в контексті глобальних змін. Як стверджує В. Дротенко, «на думку Д.В. Затонського, постмодернізмові притаманна певна циклічність, він виникає у різні періоди розвитку культури внаслідок специфічної еклектичності традиційного і новаторського, що властиво для зміни будь-якої епохи. Спираючись на концепцію Г. Р. Яусса, Затонський формулює питання: чи не виявиться, що історія мистецтв складається з безлічі «модернізмів» і «постмодернізмів», які по черзі один одного змінюють? Як своєрідний екстремізм форми, художній модернізм 1910–20-х років виконував нагальні завдання і відчував себе при цьому «провокаційно» новим» (Дротенко, 2024, с. 108-109). Міркування Д. Затонського про колообіг естетичних явищ знаходить підтвердження в літературі метамодернізму, засвідчуючи процес трансформації авангардистських ідей в нових формах літературної репрезентації.

Мета статті: схарактеризувати британський метамодерністський роман «Атлас хмар» Д. Мітчелла як модель художнього відображення принципів мінливості та циклічності естетичних феноменів, проаналізувавши тенденцію стосовно відродження авангардистських прийомів у

річищі метамодерністського нарративу.

Завдання дослідження:

- окреслити концепцію «колообігу» естетичних явищ, яку запропонував Д. В. Затонський, у контексті літературного дискурсу метамодернізму;
- схарактеризувати британський метамодерністський роман як модель художнього відображення принципів змінності та циклічності естетичних феноменів;
- з'ясувати, у який спосіб у романі «Атлас хмар» Д. Мітчелла відображено тенденції реактуалізації авангардистських прийомів;
- здійснити компаративний аналіз метамодерністського роману «Атлас хмар» Д. Мітчелла та авангардистських творів ХХ століття, параметруючи загальну літературну карту метамодернізму та його національні варіанти.

Виклад основного матеріалу.

«Атлас хмар» і авангардистська сатира: метамодерністське ревізювання колоніалізму. У романі «Атлас хмар» Д. Мітчелла й у творах авангардистського письменника Ю. Зойфера простежуємо спільні принципи зображення (нео)імперії в аспекті осмислення дискурсу влади, ідеології та свободи.

Неоімперія в «Атласі хмар» є результатом трансформації суспільства через утопічне прагнення до впорядкування хаосу. Д. Мітчелл демонструє циклічну природу ідеологій: вони народжуються, досягають вершини впливу, а потім руйнуються під тиском внутрішніх суперечностей і появи антагоніста, який показує спільноті, що сконструйована реальність є оманливою й небезпечною. В різні часи “The masses, slaves, peasants, and foot soldiers exist in the cracks of its flagstones, ignorant even of their ignorance. Not so the great statesmen, scientists, artists, and most of all, the composers of the age, any age, who are civilization’s architects, masons, and priests” (Mitchell, 2004, p. 81). Крім того, на думку Роберта, “science devises ever bloodier means of war until humanity’s powers of destruction overcome our powers of creation and our civilization drives itself into extinction” (Mitchell, 2004, p. 444).

Ю. Кобзар зазначає: «Описана автором (Ю. Зойфером – Д.Д.) <...> фіктивна держава Асторія – складне та багатозначне поняття. З одного боку, Асторія виступає гротескним відображенням тогочасної політичної історії, Австрії періоду австрофашизму. З іншого боку, ця фіктивна держава є не тільки політичною утопією держави нового зразка, нового світу, який у гротескно-сатиричній формі протиставляється світу старому, вона виступає швидше утопією приватною в середині величезної політичної утопії, де кожен із персонажів вигадує свою власну “Асторію”» (Кобзар 2014, с. 179). Зрештою, на думку дослідниці, «саме введення елемента фікційного як незвичайного є основним прийомом сатиричного моделювання гротескно-фантазмагоричного світу в театрі Юри Зойфера» (Кобзар, 2014, с. 180). Через образ Асторії він створює мікрообраз неоімперії у вигляді гротескного відображення австрофашистського режиму. Асторія постає з одного боку як карикатурне розширення старого світу, з другого, як утопія нового типу. Інтерес викликає те, що автор вводить концепцію «приватної утопії», де кожен персонаж створює свою версію ідеальної держави. Ця концепція дає можливість побачити утопію не лише як вияв політичного прагнення до змін, а і як індивідуальне бажання опору Системі.

ПАУЛЬ (переконливо): А чом би й ні? Чим більше нужди і злиднів деінде, тим більше блаженства в Асторії. Автоматично. Інакше не буде ніякої рівноваги у світі.

ПІСТОЛЕТТИ (тихо): ...У світі немає ніякої рівноваги.

ПАУЛЬ: Є! Інакше навіщо тоді жити? (Зойфер, 2012, с. 137).

«Введення елемента фікційного як незвичайного» (Кобзар, 2014) відіграє роль механізму, що не лише привертає увагу до абсурдності й дисонансів тогочасної дійсності, а й створює простір для критики суспільного ладу і його інституцій.

В «Атласі хмар» експліковано поєднання вигаданого й незвичного, але фантазмагорія тут має значно ширші часові й просторові виміри. Д. Мітчелл експлуатує принцип циклічності історії та взаємопроникнення життів героїв різних епох. Гротескно-фантазмагоричні елементи з'являються для підсилення ідей деформації суспільної моралі, наслідків колоніалізму,

дегуманізації тощо. Наприклад, у Нео-Сеулі (футуристичному світі в одній із історій роману) акцент зроблено на постапокаліптичній кризі етики. Зрештою, як писав Д. Затонський, «“кінець ідеологій” є дуже й дуже проблематичним (принаймні, в очах того, хто не вірить у Земний Рай)...» (Затонський, 2000, с. 242)

Метамодерністський роман «Атлас хмар» Д. Мітчелла постає своєрідним засобом дезілюзювання дійсності. Він складається з шести взаємопов'язаних історій, кожна з яких розгортається в різний час і умовно репрезентує окремі нарративні модальності. Такий підхід є чинником деконструкції сприйняття лінійності часу та монолітності людського досвіду. Оповідь у романі оприявнює, наскільки ілюзорними можуть бути уявлення про поступ цивілізації, добробут, капіталізм. За допомогою жанрового синкретизму – від історичної саги до наукової фантастики – Д. Мітчелл створює мозаїчний нарратив. Кожен етап такого мозаїчного нарративу розкриває щось нове про людство. Такий підхід є типовим для метамодернізму, адже він балансує між відчуженням і примиренням із реальністю, прагнучи одночасно показати красу й жорстокість світу. Важливу роль у дезілюзюванні відіграють персонажі, які є не стільки класичними героями, скільки відображенням світу зі всіма його парадоксами. Наприклад, розповідь Адама Юінга висвітлює колоніальне минуле як модель цивілізаційного розвитку, за якої домінують експлуатація та дегуманізація. Персонаж наголошує: “Belief is both prize and battlefield, within the mind & in the mind’s mirror, the world” (Mitchell, 2004, p. 508). “If we believe that humanity may transcend tooth & claw, if we believe divers races & creeds can share this world as peaceably as the orphans share their candlenut tree, if we believe leaders must be just, violence muzzled, power accountable & the riches of the Earth & its Oceans shared equitably, such a world will come to pass” (Mitchell, 2004, p. 508)

Історія Сонмі-451 із майбутнього відображає гонитву за технологічним прогресом, що призводить до перетворення людей на ресурс. Обидві ці історії поєднує ідея повторюваного циклу жадоби влади та контролю, який існує поза часом, на чому наголошує Роберт в “Атласі хмар”: “mops up war’ spillages; legitimizes its outcomes; gives the strong side the means to impose its will on a weaker one, while saving its fleets and battalions for weightier opponents” (Mitchell, 2004, p. 444). Метамодерністський модус реалізується через інтеграцію тем трансцендентальності та ідеології. Роман «Атлас хмар» експлуатує структурні й символічні ланки між різними періодами для репрезентації досвіду людства. Такий прийом водночас створює ефект єдності та викриває ілюзорність нескінченності прогресу: герої різних епох повторюють ті самі помилки. Така циклічність працює як засіб дезілюзювання романтичного уявлення про еволюційний вектор людства. «Атлас хмар» пропонує реципієнтам альтернативний, подеколи сатиричний погляд на реальність. Метамодернізм тут не зводиться до іронії чи скептицизму; це, радше, пошук нових способів сприйняття через визнання недосконалості світу та потреби прийняття його як цілого з усім властивим йому іманентним хаосом, який зумовлений людською природою.

Сатирична література – важливий інструмент аналізу й репрезентації суспільних реалій. Вона є не лише способом естетичного вираження, а й своєрідним дзеркалом, яке відображає приховані недоліки соціуму чи політичного виміру буття. Якщо розглядати сатиру як літературний прийом – діяльність, яка спрямована на творення ефекту через контраст норми та анти-норми, заперечення права об’єкта висміювання на існування та часткову фікціоналізацію – то можна стверджувати, що її функція полягає в систематичному викритті вад цивілізації. За допомогою контрастів, які виводять із рівноваги сприйняття реципієнта, Д. Мітчелл досягає переосмислення суспільних явищ, породжуючи рефлексію над абсурдністю певних реалій (історія про сучасну літературну індустрію в Лондоні).

Водночас сатиру можна розглядати як інструмент дезілюзювання. Проза модерністського типу, як зауважує Ю. Кобзар, виконує аналогічну функцію. Її мета полягає в руйнуванні усталених уявлень, у демонтажі стереотипів, які часто сприймаються некритично. Сатиричне письмо відкриває шлях до критичного мислення, формуючи в реципієнтів здатність бачити дійсність з різних перспектив. Ю. Кобзар наголошує: «Сатиричного ефекту Ю. Зойфер досягає завдяки контрасту норми й анти норми, що реалізується як через дисонанс індивідуального сприйняття героя і його суспільної ролі, так і через розбіжність між колективними діями та реальними ідеологемами. <...>. Варто відзначити, що, іронічно

відтворюючи метафізичні поняття й категорії, Ю. Зойфер критикує не лише партійний організм, а й ідеї та ідеологію Модерну, які покликали його до життя, свою епоху, пронизану неоміфологічними настроями, котрі відвертають увагу від практик всепоглинаючого капіталізму» (Кобзар, 2017, с. 8).

Дезілюзіонування починається із демонстрації конфлікту між тим, як реципієнт бачить світ, і тим, що йому пропонує авторський текст. Контраст норми та анти-норми в сатирі, про що пише Ю. Кобзар у контексті дослідження творчості Юри Зойфера, відіграє роль стабілізатора: якщо реципієнт без зайвого роздуму приймає певне явище як належне, сатиричний прийом змушує його засумніватися в правдивості. Таким чином, дезілюзіонування – це механізм пошуку правди, що загалом суголосне тенденції до утвердження автентичності в метамодерністських творах (Кобзар, 2014). На думку О. Манюкова, «новизна автентичності у метамодерні народжується крізь спробу, поєднану з інформованою наївністю. Першим є крок визнання того, що нам неймовірно складно висловити щось дійсно нове, а другим – подолання страху озвучувати банальні, клішовані та загальновідомі речі, механічно повторювати за іншими домінанті думки з приводу тієї чи іншої проблеми, явища, історичної події. Третій крок – формулювання думок і власного судження. Метамодернізм є одним зі способів творити нове, взявши за основу досвід постмодерну» (Манюков, 2023, с. 103). Мотив дезілюзіонування як чинних своєрідної зміни перспективи деконструє ідеалізоване бачення реальності. Дезілюзіонування не лише руйнує стереотипи, а й структурує нову модель світобачення.

У творах Ю. Зойфера є наявний прагматичний вимір, «що свідчить про прагнення автора змінювати свою публіку, викликаючи в неї сильні почуття та емоції – страх, шок, сміх тощо – у поєднанні з рефлексією» (Кобзар, 2017, с. 7). У творчості «Ю. Зойфер виявляє домінантні ознаки автора-авангардиста, до яких, на думку німецького літературознавця М. Гардта, належать іпостасі провидця, агітатора та пропагандиста <...>. Авангардистські експерименти Зойфера також були реалізовані в жанрі антиутопії, зокрема в апокаліптичній трилогії, що синтезує суспільно-політичну критику, пропаганду, гумор та філософський підтекст» (Кобзар, 2014, с. 7). В «Атласі хмар» Роберт зазначає: «Like Utopia, the actual future + the actual past exist only in the hazy distance, where they are no good to anyone» (Mitchell, 2004, с. 393).

Зазначимо, що авангардизм, як напрям, є потужним інструментом переосмислення суспільно-історичних реалій, провокуючи реципієнтів до критичного аналізу сучасності. Творчість Ю. Зойфера, як зазначено в дослідженні Ю. Кобзар та М. Гардта, до якого відсилає науковиця, демонструє своєрідну універсальність авангардистських прийомів, спрямованих на активне перетворення свідомості, причому така універсальність свідчить про появу подібних тенденцій у різні культурно-історичні епохи, оприявнюючи циклічність авангардизму (ідею про циклічність Д.В. Затонського процитована вище). У романі «Атлас хмар» Д. Мітчелл так само експериментує зі стратегіями стилізації. Роберт МакВільямс звертає увагу на те, що інколи персонажі вживають французьку мову без перекладу (McWilliams, 2014, р. 28), як от у цьому запитанні до Фробішера: «Avez-vous dit à ma mère ce que vous avez vu?», (Mitchell, 2004, с. 76) або ж стилізують мовлення, уживаючи відповідні лексеми, які деконструюють наратив:

1. «urgent whisper» (Mitchell, 2004, с. 25) – незвичайне словосполучення, де "whisper" (шепіт) вжито як щось напружене або невідкладне, що додає наративові драматичного забарвлення.

2. «pilfer this garment» (Mitchell, 2004, с. 34) – вживання дієслова "pilfer" (красти дрібниці) у специфічній комбінації, яка надає контексту своєрідної грайливості.

3. «dreams a-billow with sails of Athenians» (Mitchell, 2004, с. 37) – епічний опис снів із використанням "a-billow" (напнуті вітрила через вітер), що нагадує стилізацію під класичну літературну мову.

4. «craving for vermicide» (Mitchell, 2004, с. 489) – вказівка на бажання засобу проти паразитів ("vermicide"), що нетипово звучить у буденній мові й створює медичний чи специфічний образ.

5. «Sir, do you know George Washington? (Alas, no)» (Mitchell, 2004, с. 491) – уживання вигуку «Alas» стилізовано під історичний чи урочистий дискурс (McWilliams, 2014, р. 26). Отже, помічаємо що авангардистська парадигма знаходить логічне продовження в метамодернізмі –

новітній естетико-філософській течії, що комбінує авангард із постмодерністськими та модерністськими елементами.

Як і «автор-авангардист» Ю. Зойфер, Д. Мітчелл експлуатує жанрову мозаїчність та авангардистські оповідні техніки для викриття соціальних проблем. Якщо авангард прагнув шокувати й змушувати реципієнтів до трансформації через конфлікт і деструкцію сталих форм, то метамодернізм гармонізує ці модуси зі спробами поєднання протилежностей – іронії та щирості, раціональності й емоційності, зокрема й через витворення незвичної в граматичному плані мови. Інколи в романі речення позначені граматичною дивністю через брак стандартної синтаксичної структури. У них немає підмета та присудка в звичному форматі, що створює відчуття уривчастості й незавершеності думки. Однак така побудова може бути стилістично виправданою: короткі фрази передають інтенсивність внутрішнього монологу або сновидіння. Точки замість інших розділових знаків додають ритму та підсилюють відчуття невизначеності або мрійливого стану. Загалом, цей стиль більше спрямований на емоційну виразність і атмосферу, аніж на дотримання суворих граматичних норм, що підмічає в дисертації також і Р. МакВільямс:

*Dreamt I stood in a china shop...
Deliberately now, smashed a figurine of an ox...
Glimpsed my father totting up the smashed items' value...
Knew I'd become the greatest composer of the century...*

(McWilliams, 2014, p. 23-29)

Метамодерністський роман «Атлас хмар» Д. Мітчелла реконструює естетичні стратегії авангарду. Метанаратив поліфонічного й багатомірного роману охоплює елементи антиутопічної критики, що перегукуються з мотивами у творчості Ю. Зойфера. «...Автор не знає відповіді й не впевнений, що за умови, якщо така відповідь узагалі існує, вона має бути непохитно однозначною» (Затонський, 1999, с. 95).

Крім того, обидва автори експлуатують жанрове та стильове багатство для посилення емоційного впливу й критики суспільства. Для Ю. Зойфера характерне поєднання гумору та сатири. Аналогічно, в Д. Мітчелла переплітаються різні манери оповіді – від історичної до футуристичної антиутопії, що створює багатомірне сприйняття світової історії та її ключового питання: чи здатне людство подолати власний егоїзм і жадобу? Важливим спільним моментом є роль часу та взаємозв'язків між людьми різних епох. В «Атласі хмар», як і в творах Ю. Зойфера, акцентовано на впливі рішень однієї особистості на глобальну картину світу.

Концепція множинної ідентичності в романах Г. Грасса й Д. Мітчелла. Художнє переосмислення й літературне ревізювання історичної провини в системі «винуватий/невинний» поступається місцем складнішим моделям у метамодерністському романі, зокрема в романі «Атлас хмар» Д. Мітчелла. Британський письменник, подібно до Г. Грасса в його «Данцизькій трилогії», звертається до амбівалентності людських вчинків і взаємопов'язаності долі, спільнот, ідеологій та ін. Особливу роль відіграють мотиви уявної провини, яка підриває стабільність моральних оцінок і відкриває простір для рефлексії щодо маніпулятивного характеру ідеології. Він звертається до теми особистої та колективної відповідальності, наголошуючи, що ідентичність формується на перетині її ролей як *жертви*, *злочинця* чи *попутника*. Зауважимо, що центральним у романі «Атлас хмар» стає тричленна модель «злочинець» – «попутник» – «жертва», через що репрезентовано ідею множинності суб'єктивності, а саме:

Жертва: персонажі часто стають жертвами історичних і соціальних обставин. Наприклад, Сонмі, яка є жертвою системи, що експлуатує її як клона, стає символом боротьби за свободу. Її страждання та опір підкреслюють тему жертви в контексті колоніалізму та експлуатації.

Злочинець: водночас Сонмі може бути потрактована як персонаж-злочинець, оскільки її дії спрямовані проти влади Нео-Сеулу. Це створює парадокс, де особистість, яка бореться за свою свободу, може бути кваліфікована як злочинець у контексті домінуючої ідеології.

Попутник: концепт «попутника» в романі може розглядатися як символ спільності та взаємозв'язку між персонажами. У цьому сенсі попутник – це не лише той, хто подорожує *разом*, а й той, хто *стає частиною* *гранд історії* (наддетерміністського дискурсу, тобто виміру

глобального розуміння історії як певної моделі космології), підтримуючи інших у їхній боротьбі. Наприклад, Сонмі є попутником для Луїзи Рей, допомагаючи їй у розкритті змови.

Д. Мітчелла на перший план виводить метафізику відповідальності й трансформаційну природу людського вибору, що також формується на перетині різних ролей персонажів. Ті самі герої можуть бути жертвами в одному сюжетному вузлі, злочинцями в іншому та попутниками в третьому: Сонмі – злочинець для влади Нео-Сеулу, героїчна жертва в музеї майбутнього, водночас постаючи попутником (для Луїзи Рей та ін.) у «великому наративі» боротьби з ідеологією. Як і в Г. Грасса, персонажі його роману не піддаються однозначній класифікації, вони постійно змінюються:

- *множинність суб'єктивності*: це поняття охоплює не лише індивідуальний вибір, а й колективну історію, культурні контексти, релігійні вірування та соціальні умови. Персонажі належать до різних культурних і релігійних дискурсів, що формує їхні морально-етичні моделі поведінки.

- *історичний і соціальний контекст*: історія та культура, у яких перебувають персонажі, детермінують їхні дії. Наприклад, колоніальні уявлення Адама Юїнга впливають на його сприйняття світу.

Г. Грасс у «Бляшаному барабані», як і в інших частинах трилогії, демонструє, що статус кожного персонажа змінюється залежно від ситуації, а провина може бути як реальною, так і уявною. У Д. Мітчелла тригери змін ролей «злочинця», «попутника» й «жертви» підсвічують циклічність історії, де насильство й боротьба за виживання переходять від одного покоління до іншого. Зокрема, в «Атласі хмар» сюжетні лінії демонструють взаємозалежність людей і неоднозначність їхніх дій. Наприклад, Сонмі-451 спершу є «жертвою» Системи в Нео-Сеулі, проте її рішення стають каталізатором змін у майбутньому. Структурна особливість Мітчеллового роману підкреслює те, що персонаж здатний одночасно бути в усіх трьох векторах тріади, реалізуючи своєрідний мотив «метампсихози» (переселення душ, зокрема втілення пасіонарної ідентичності в персонажах різних епох, які відчують метафізичний зв'язок зі своїми попередніми та майбутніми еманациями) й трансгресивності.

Варто наголосити, що осмислення мотиву колективної та особистісної провини через таку тріадну модель дає можливість не лише розглядати конкретні історико-соціальні контексти, а й пропонує універсальний принцип для аналізу історії цивілізації. В «Атласі хмар» такою символічною репрезентацією автентичного постає музичний секстет:

Frobisher was a wunderkind, he died just as he got going...Only five hundred recordings pressed...in Holland, before the war, my, no wonder it's rare...The dealer has a copy of an acetate, made in the fifties...by a liquidated French outfit. Cloud Atlas Sextet must bring the kiss of death to all who take it on (Mitchell, 2004, p. 119).

Ролі «злочинця», «попутника» і «жертви» інтегрують уявлення про відповідальність і моральні дилеми. Г. Грасс і Д. Мітчелл розкривають амбівалентність людської природи й циклічності насильства в соціумі.

У романі Д. Мітчелла персонажі різних епох діють як частини єдиного історичного механізму. У цьому контексті модель «злочинець» – «попутник» – «жертва» є інструментом для аналізу мінливості людських ролей, що загалом відповідає мотиву мінливості як ключовому в «Атласі хмар».

I watched clouds awobbly from the floor o' that kayak. Souls cross ages like clouds cross skies, an' tho' a cloud's shape nor hue nor size don't stay the same, it's still a cloud an' so is a soul. Who can say where the cloud's blowed from or who the soul'll be 'morrow? (Mitchell, 2004, p. 324).

Злочинець може стати жертвою, попутник – злочинцем, а мораль залишається ситуативною, що водночас не заперечує пошуків персонажами автентичного буття в ситуації пост правди (розділ про Нео-Сеул).

У трилогії Г. Грасса персонаж також може перебувати в різних позиціях: бути жертвою одного конфлікту й водночас злочинцем в іншому. Така динаміка викриває відносність моральних оцінок, характерних для метамодерністського художнього бачення, але водночас утверджує автентичність гносеологічної позиції кожної з трьох ролей. У його романістиці важливе місце посідає етика пам'яті, а також осмислення моральної відповідальності через

літературу. «Грасс підштовхує читачів до «конструювання власного історичного нарративу, звільненого від впливу ідеології. Цій меті підпорядкована й ціла галерея персонажів, чия позиція в художньому світі «Данцизької трилогії» залежить передусім від стосунків із власними спогадами, із власною та чужою провиною. До таких героїв трилогії видається застосовувати для соціологічно-культурологічного дискурсу провину тріаду «злочинець» – «попутник» – «жертва». Спільним у зображенні представників усіх трьох типів у «Данцизькій трилогії» є принципова неоднозначність їхнього статусу. Так, у певній ситуації жертва може не відчувати її взагалі; одна й та сама особа може бути жертвою в одній конфігурації подій та злочинцем – в іншій і т.д. Додатково ускладнює ситуацію і наявність у художньому світі Грасса елементів уявної провини, котрі також активно тематизуються в усій «Данцизькій трилогії», особливо у «Бляшаному барабані». Отже, провина, про яку йдеться в текстах трилогії, не обов'язково є реальною» (Моргачова, 2010, с. 6-7).

Мотив провини у творчості Г. Грасса формує одночасно індивідуальні та колективні нарративи пам'яті. Він не лише визначає внутрішній стан персонажів, а й виступає як своєрідний механізм автентичного переживання минулого, що співзвучне метамодерністському дискурсу, для якого концепт автентичності є епістемологічно значущим. «Автентичність позначає серед іншого стан цілісності між внутрішнім Я та його зовнішніми проявами, незалежно від їх форми та змісту» (Манюков, 2023, с. 65). Крім того, на думку дослідника: «Криза ідентичності та автентичності зберігають свою актуальність у постмодерністському суспільстві <...>. Те ж саме і досі відбувається і в метамодерні(змі)» (Манюков, 2023, с. 83). Ба більше, «щоб бути автентичною особистістю доведеться балансувати, або, мовою метамодерну, коливатися між соціальним Я, підлаштованим до перебування у спільноті та між проявами свого істинного Я, які є допустимими в конкретному соціумі» (Манюков, 2023, с. 93). Уявна провина – метафора індивідуальних психологічних переживань, які часто не можуть бути підтверджені об'єктивно, але вони все одно впливають на формування ідентичностей персонажів. Цей мотив акцентує на змістових розривах між об'єктивною історією та внутрішнім світом героїв. О. Манюков зауважує: «Як узгоджуються між собою процеси пошуку ідентичності та автентичності? Якщо узагальнити, то ми отримаємо «пошуки себе». Вони пов'язані тим, що міра автентичності визначає здатність особистості зберігати свою ідентичність незалежно від зміни зовнішніх обставин – коли щось іде не так, автентичність стає опорою» (Манюков, 2023, с. 69).

Проза Г. Грасса інкорпорує в себе тематично-мотивний ансамбль метамодерністської автентичності: одночасно в критичному та рефлексивному ключах. У «Данцизькій трилогії» автор створює простір, де провина не обов'язково є реальною чи однозначною. Він експлуатує ідею колективної провини як феномена, що не прив'язаний винятково до особистих злочинів, але походить із ідеологічних конвенцій та певних історичних умов. Центральний герой «Бляшаного барабана», карлик Оскар Мацерат, який є пацієнтом психіатричної лікарні, балансує між реальністю та суб'єктивним усвідомленням своєї провини, що постає наслідком існування в межах травматичного суспільного фонду. Аналогічно в «Атласі хмар» багато героїв перебувають у ситуаціях, коли насильство чи маніпуляція одночасно сприймаються як акт виживання. Так, Сонмі-451 із футуристичної частини роману спочатку постає як жертва системи, однак згодом біоробот перетворюється на фігуру символічного злочинця, яка добровільно руйнує статус-кво задля спроби змінити майбутнє.

Отже, важливим аспектом роману Д. Мітчелла є його нелінійна структура, яка дає можливість читачеві сприймати кожного персонажа не як статичний елемент певної епохи, а як частину глобальної системи планетарних зв'язків. У метамодерністському романі категорії «злочинець», «попутник» і «жертва» часто переплітаються в складний трикутник, а межі між цими поняттями стають розмитими.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Дослідження концепції «колообігу» естетичних явищ, яку свого часу запропонував Д.В. Затонський, показує, що естетичні феномени не є статичними, а постійно змінюються та відроджуються в нових художніх формах. У контексті літературного дискурсу метамодернізму така концепція підкреслює циклічність і взаємозв'язок між різними естетичними формами.

Британський метамодерністський роман «Атлас хмар» Д. Мітчелл постає моделлю

художнього відображення змінності та циклічності естетичних феноменів, відображає тенденції реактуалізації авангардистських прийомів, як мультиперспективність, інтертекстуальність та експериментування з формою.

Д. Мітчелл акцентує на дисонансі між особистим сприйняттям персонажів і жорсткими рамками суспільно-політичної та економічної системи. У романі оприявлена критика капіталізму як системи, яка формує всі царини життя, маскуючи експлуатацію під виглядом прогресу чи «вищої мети». Така думка реалізується через зображення циклічності історії та пригнічення людської свободи: незалежно від часу та місця, капіталізм постає в різних формах: фінансова експлуатація, всевладність корпорацій, деградація через надмірне споживацтво. Так, у світі Сонмі-451 реальність ідентичності зруйнована споживацькою ідеологією, що контролює мислення та утверджує абсолютну владу капіталу над особистістю. Подібно до Ю. Зойфера, Д. Мітчелл вдається до іронії, створюючи контрасти між ідеологічними концептами та реальністю.

Обидва письменники критикують міфологізацію ідеологій свого часу, які слугують прикриттям для системи експлуатації та соціальної нерівності. В Ю. Зойфера це виявлено через іронічний виклад неоміфологічних настроїв модерну, а в Д. Мітчелла подібна естетика розкривається через показ впливу системних механізмів на особисту свободу. Однак у романі «Атлас хмар» показано циклічність таких процесів в історичному контексті, що вказує на неминуче повторення моделі експлуатації в нових формах. Дії персонажів і їхнє становище в суспільстві часто відображають глобальний конфлікт між індивідуальними прагненнями й механізмами влади, які зумовлені капіталістичною системою, що постає у вигляді всепоглинальної сили, яка змінює людські взаємини, створюючи цикл експлуатації та привласнення ресурсів, впливаючи зокрема й на царину культури (літератури). Вони показують, як ідеології та міфи можуть слугувати інструментами, що відволікають увагу від соціальної нерівності. Ю. Зойфер фокусує увагу більше на розриві між колективною ідеологією та індивідуальним сприйняттям, а Д. Мітчелл на космополітизмі капіталізму та взаємозалежності ідеології та людського духу й, відповідно, тенденцій розвитку цивілізації, підтверджуючи, що метамодернізм орієнтований на ревізіювання цивілізаційних соціальних та економічних проблем

Д. Мітчелл, як і Г. Грасс, демонструє, що особистість не може бути зведена до однозначних категорій, а її ідентичність формується в контексті історії, культури та соціальних умов. У «Данцизькій трилогії» оприявлено теми особистої та колективної відповідальності. Наратор акцентує на тому, як ідентичність формується на перетині ролей жертви, злочинця та попутника. Г. Грасс наголошує на важливості уявної провини, яка підриває стабільність моральних оцінок і відкриває простір для рефлексії щодо маніпулятивного характеру ідеології. В «Атласі хмар» Д. Мітчелла ролі жертви, злочинця та попутника тісно переплетені між собою, наголошуючи на складності людської природи та соціальних взаємин.

Важливо підкреслити роль амбівалентності та мінливої трансгресивності у метамодернізмі. І у Г. Грасса, і в «Атласі хмар» Д. Мітчелла моральні категорії не є універсальними. Навпаки, вони наповнюються новими значеннями залежно від конкретного історично-соціального контексту. Це дає можливість авторам створювати багатогранні наративи як своєрідні рефлексії про минуле: Г. Грасс експлуатує феномен травматичної пам'яті Німеччини ХХ століття, а Д. Мітчелл експлуатує значно ширший спектр тем: від колоніалізму до антиутопічного (дистопійного) майбутнього.

Отже, твори Ю. Зойфера, Г. Грасса та Д. Мітчелла оприявнюють складні морально-етичні питання, розкриваючи, у який спосіб історичні та соціальні контексти формують сприйняття персонажами себе та інших.

Бібліографічний список

- Бандровська, О., 2021. Реальність як вигадка? Поняття «метамодернізм» і «метамодерн» в сучасному культурологічному і літературознавчому дискурсі. *Іноземна філологія*, 134, с. 152-164. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2021.134.3519>
- Гребенюк, Т., 2018. Свобода в літературі метамодерного світу: український вимір. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 78, с. 160-164.

- Губернатор, О., 2023. Метамоде́рнізм як нова парадигма сучасних культурних практик. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. Журнал*, 1, с. 109-114. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2023.277643>.
- Дротенко, В., 2024. Стили і стилістичні модуси постмодернізму у візуальному мистецтві. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 74, 1, с. 107-112.
- Затонский, Д., 2000. Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств [Модернізм і постмодернізм: Думки про одвічне коловертання витончених і невтончених мистецтв]. Харків: Фолио.
- Затонський, Д., 1999. Митець у навиворіт вивернутому світі (Бертольт Брехт та Ернст Юнгер). *Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання*, 2.
- Зойфер, Ю., 2012. Кінець світу. Драми та проза / упор., пер., післям. та прим. П. Рихла. Чернівці : Книги – ХХІ.
- Кобзар, Ю., 2014. Фікційне як інструмент викриття суспільно-політичної дійсності 30-х рр. ХХ ст. (на матеріалі п'єс “Кінець світу”, “Асторія”, “Вінета” Юри Зойфера). *Іноземна філологія*, 126 (1), с. 176-182.
- Кобзар, Ю., 2017. Сатира як спосіб конструювання художньої дійсності у творчості Юри Зойфера. Кандидат наук. Автореферат. Київ.
- Манюков, О., 2023. Метамоде́рнізм у пошуках нової автентичності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Доктор філософії. Дисертація. Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна.
- Моргачова, Г., 2010. Художнє осмислення історії у «Данцизькій трилогії» Гюнтера Грасса. Кандидат наук. Автореферат. Київ.
- Hallila, M. and Sandbacka K., 2024. Metamodernism in Contemporary Culture and Literature In *Acta Philologica*, 63, p. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.7311/ACTA.63.2025.1>
- Kersten, D. & Wilbers, U. 2018. Introduction: Metamodernism. *English Studies*, 99 (7), p. 719–722. DOI: <https://doi.org/10.1080/0013838X.2018.1510657>
- McWilliams, R. 2014. *Mapping the Web of Language in David Mitchell's Cloud Atlas: A thesis presented for the B.A. degree with Honors in The Department of English*. University of Michigan, Winter.
- Mitchell, D., 2004. *Cloud Atlas*. London: Sceptre.

References

- Bandrovs'ka, O. 2021. Real'nist' yak vyhadka? Ponyattya «metamodernizm» i «metamodern» v suchasnomu kul'turologichnomu i literaturoznavchomu diskursi. [Reality as Fiction? The Concepts of “Metamodernism” and “Metamodern” in Contemporary Cultural and Literary Discourse]. *Inozemna filologiya [Foreign philology]*, 134, p. 152-164. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2021.134.3519> (in Ukrainian).
- Drotenko, V., 2024. Styli y stylistychni modusy postmodernizmu u vizual'nomu mystetstvi. [Styles and Stylistic Modes of Postmodernism in Visual Arts. Current Issues in Humanities], *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk*, 74, 1, p. 107-112. (in Ukrainian).
- Hallila, M. and Sandbacka K., 2024. Metamodernism in Contemporary Culture and Literature. In *Acta Philologica*, 63, p. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.7311/ACTA.63.2025.1>
- Hrebenuk, T. 2018. Svoboda v literaturi metamodernogo svitu: ukrayinskyy vymir [Freedom in the Literature of the Metamodern World: The Ukrainian Dimension.]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Filologiya»*, 78, p. 160-164. (in Ukrainian).
- Hubernator, O. 2023. Metamodernizm yak nova paradyhma suchasnykh kul'turnykh praktyk [Metamodernism as a New Paradigm of Contemporary Cultural Practices]. *Visnyk Natsional'noi akademii keryvnykh kadrov kul'tury i mystetstv: Nauk. Zhurnal*, 1, p. 109-114. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2023.277643> (in Ukrainian).
- Kersten, D. & Wilbers, U. 2018. Introduction: Metamodernism. *English Studies*, 99 (7), p. 719–722. DOI: <https://doi.org/10.1080/0013838X.2018.1510657>
- Kobzar, Yu., 2014. Fiktiine yak instrument vykryttia suspil'no-politychnoi diisnosti 30-kh rr. XX st.

- (na materiali p'ies "Kinec' svitu", "Astoriia", "Vineta" Yury Zoyfera) [Fiction as a Tool for Exposing Socio-Political Reality of the 1930s (Based on the Plays "The End of the World", "Astoria", "Vineta" by Jure Zoyfer)]. *Inozemna filolohiia*, 126 (1), s. 176-182. (in Ukrainian).
- Kobzar, Yu., 2017. *Satira yak sposib konstruiuvannia khudozhnoi diisnosti u tvorchosti Yury Zoyfera*. [Satire as a Means of Constructing Artistic Reality in the Works of Jure Zoyfer]. Kandydat nauk. Avtoreferat. Kyiv. (in Ukrainian).
- Maniukov, O., 2023. *Metamodernizm u poshukakh novoi avtentychnosti* [Metamodernism in Search of New Authenticity]. Doktor filosofii. Dysertatsiia. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina. (in Ukrainian).
- McWilliams, R. 2014. *Mapping the Web of Language in David Mitchell's Cloud Atlas: A thesis presented for the B.A. degree with Honors in The Department of English*. University of Michigan, Winter.
- Mitchell, D., 2004. *Cloud Atlas*. London: Sceptre.
- Morhachova, H., 2010. *Khudozhne osmyslennia istorii u "Dantsiz'kiy trylohii" H'yuntera H'ras'sa*. [Artistic Interpretation of History in Günter Grass's "Danzig Trilogy"]. Kandydat nauk. Avtoreferat. Kyiv. (in Ukrainian).
- Soyfer, Yu., 2012. *Kinec' svitu. Dramy ta proza; upor., per., pisliam. ta prim. P. Rykhla* [The End of the World. Dramas and Prose; Edited, Translated, with Afterword and Notes by P. Rykhla]. Chernivtsi: Knyhy – XXI. (in Ukrainian).
- Zatons'kyi, D., 1999. *Mytets' u navyvoryt' vyvernutomu sviti (Bertolt Brekht ta Ernst Yunger)* [The Artist in the Inside-Out World (Bertolt Brecht and Ernst Jünger)]. *Vikno v svit. Zarubizhna literatura: naukovi doslidzhennia, istoriia, metodyka vykladannia*, 2 (in Ukrainian).
- Zatons'kyi, D., 2000. *Modernizm i postmodernizm. Mysli ob izvechnom kolovrashchenii izyashchnykh i neizyashchnykh iskusstv* [Modernism and Postmodernism: Thoughts on the Eternal Circulation of Fine and Non-Fine Arts]. Kharkov: Folio. (in Russian).

Стаття надійшла до редколегії 31 жовтня 2025 року.

Dmytro Drozdovskiy

METAMODERN NOVEL AS A MODEL FOR OUTLINING THE PRINCIPLES OF FLUIDITY AND CYCLICALITY OF AESTHETIC PHENOMENA

In this paper, the author has defined the metamodern novel as a model for reflection on the principles of variability and cyclicity of aesthetic phenomena within the discourse of literature. It develops the idea of the "circulation" of aesthetic phenomena, as formulated by Dmytro Zatonskyi. The analysis explores how this concept is realized in the literary discourse of metamodernism. Using David Mitchell's "The Cloud Atlas" as a case study, the tendency for the reactivation of avant-garde techniques, adapted to contemporary aesthetic trends, is explicated. The metamodern techniques in "The Cloud Atlas" are compared with the tendencies in the works of other European avant-gardists, such as Jura Soyfer and Günter Grass that allows tracing the overall literary map of metamodernism and its national variants. The influence of these writers on the formation of genre models within the paradigm of metamodernism is outlined. It is determined that metamodern novels exhibit a synthesis of various aesthetic traditions, enabling new content and narrative structures. The study of the metamodern novel opens prospects for further research into the metagenre pattern. The triad of "criminal" – "victim" – "companion" is analyzed as a sociocultural tool for character analysis in the "Danzig Trilogy". This model demonstrates the fundamental ambiguity of the characters' statuses, as the same individual may act as a victim in one situation and a criminal in another. Special attention is given to the theme of imagined guilt, which is actively explored in the trilogy's novels, particularly in "The Tin Drum", highlighting the disjunction between objective history and the inner world of the characters. The way in which the motif of guilt shapes individual and collective narratives of memory is traced, presenting it as a mechanism for authentic experiences of the past. Metamodern concepts of authenticity are outlined. The analysis examines how Günter Grass constructs a space in his novels where guilt can be both real and imagined, allowing for the consideration of these works as means of disillusioning reality that reflect the paradoxes of experience. In particular, David Mitchell's "The

Cloud Atlas” investigates the idea of a recurring cycle of the lust for power, emphasizing the continuity of conflicts throughout history.

Key words: *metamodernism, aesthetic phenomena, cyclical nature of the literary process, avant-garde, “Cloud Atlas”, David Mitchell.*